

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ОЦІНКА З ПОЗИЦІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

© 2014 РОМАНЮК Д. М.

УДК 314.17:33:316.42 (477)

Романюк Д. М. Соціально-економічна структура населення України: оцінка з позицій забезпечення людського розвитку

Забезпечення сталого людського розвитку є ключовою метою будь-якої розвинутої держави. І дослідження проблем соціально-економічної структури населення України є важливою передумовою його забезпечення. У сучасних умовах суспільство перебуває під постійним впливом соціально-структурних перетворень, одночасного ускладнення та спрощення соціально-економічної диференціації, що суттєво впливає на розвиток рівня матеріального добробуту, рівня освіти та здоров'я населення. Забезпечення на високому рівні цих критеріїв людського розвитку є основним завданням держави у подоланні деструктивних явищ у соціально-економічній структурі населення України. Саме підвищення рівня освіти та здоров'я, а також рівня матеріального благополуччя (доходу) є ключовими факторами, які забезпечують гідний рівень життя населення. У результаті проведеного дослідження здійснено аргументацію та доведено, що характер соціально-економічної структури населення суттєво впливає на можливість людського розвитку, що дає змогу виробляти нові інструменти державного впливу на процес їх розширення.

Ключові слова: соціально-економічна структура населення, стратифікація, індекс людського розвитку, розширення можливостей людського розвитку, рівень доходів, рівень освіти та здоров'я.

Рис.: 6. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Романюк Дмитро Михайлович – викладач, кафедра менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: rom.dmytro@gmail.com

УДК 314.17:33:316.42 (477)

UDC 314.17:33:316.42 (477)

Романюк Д. М. Социально-экономическая структура населения Украины: оценка с позиций обеспечения человеческого развития

Обеспечение устойчивого человеческого развития является ключевой целью любой развитой страны. И исследования проблем социально-экономической структуры населения Украины являются важной предпосылкой его обеспечения. В современных условиях общество находится под постоянным воздействием социально-структурных преобразований, одновременного осложнения и упрощения социально-экономической дифференциации, что существенно влияет на развитие уровня материального благосостояния, образования и здоровья населения. Обеспечение на высоком уровне этих критериев человеческого развития является основной задачей государства в преодолении деструктивных явлений в социально-экономической структуре населения Украины. Именно повышение уровня образования и здоровья, а также уровня материального благополучия (дохода) являются ключевыми факторами, которые обеспечивают достойный уровень жизни населения. В результате проведенного исследования осуществлена аргументация и доказано, что характер социально-экономической структуры населения существенно влияет на возможности человеческого развития, что позволяет разрабатывать новые инструменты государственного влияния на процесс их расширения.

Ключевые слова: социально-экономическая структура населения, стратификация, индекс человеческого развития, расширения возможностей человеческого развития, уровень доходов, уровень образования и здоровья.

Рис.: 6. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Романюк Дмитрий Михайлович – преподаватель, кафедра менеджмента и маркетинга, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)

E-mail: rom.dmytro@gmail.com

Romanyuk Dmytro M. Socio-economic Structure of the Population of Ukraine: Assessment in Terms of Ensuring of Human Development

Ensuring sustainable human development is a key objective of any developed country. And the study of the problems of socio-economic structure of the population of Ukraine is an important prerequisite for its ensuring. In modern conditions the society is under the constant influence of socio-structural transformations, simultaneous complications and simplification of the socio-economic differentiation, which significantly affects the development of the level of material well-being, education and health. Ensuring a high level of these criteria of human development is the main task of the state to overcome the destructive phenomena in the socio-economic structure of the population of Ukraine. Namely improving education and health, as well as the level of material well-being (income) are the key factors that provide a decent standard of living. The study carried out argument and proved that the nature of the socio-economic structure of the population significantly affects the possibilities of human development, which allows us to develop new instruments of state influence on the process of their expansion.

Key words: socio-economic structure of the population stratification, human development index, the empowerment of human development, income, level of education and health.

Pic.: 6. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 12.

Romanyuk Dmytro M. – Lecturer, Department of Management and Marketing, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

E-mail: rom.dmytro@gmail.com

Трансформаційні процеси соціально-економічної структури населення України зачепили практично всі сфери суспільного життя і, на наш погляд, особливо важливими були зміни у соціальній сфері – освіті та охороні здоров'я, зайнятості, які, у свою чергу, вплинули на добробут населення. Внаслідок цих змін відбулося становлення сучасної соціально-економічної структури, яка має свої специфічні риси та особливості.

Дедалі більш важливим чинником соціально-економічної політики стає стратифікація та вплив на структуру населення. Стратифікація розглядалася в роботах

О. Данкена [10], Д. Фігермана [11], Р. Хаузера [11], Д. Спєфа [12]. Серед українських учених, які займаються проблематикою структури суспільства та людського розвитку, варто відзначити Лібанову Е. М. [8], Курило І. О. [4], Грішнову О. А. [1] та інших. Їхні дослідження базуються на соціально-економічному статусі, у які дослідники вкладають різноманітні рівні, притаманні індивідам у відповідності до багатьох інших соціальних характеристик.

Людський розвиток виступає як основний критерій та індикатор доступу людини до базових потреб. У сучасних умовах доступ до можливостей розширення людського роз-

витуку виступає ключовою передумовою формування збалансованої соціально-економічної структури суспільства.

Основними складовими людського розвитку є рівень доходу, освіти та здоров'я.

Освітній вимір сучасної соціально-економічної структури населення. Трансформаційні процеси в освітній сфері вражають своїм динамізмом, проте, варто зазначити, що відбулись як позитивні, так і негативні зміни.

Україна традиційно відзначалась високими показниками освіченості населення, причому впродовж останнього десятиліття спостерігаються суттєві позитивні зрушення в освітній структурі населення (рис. 1). Як свідчать дані Держстату, у 2013 р. майже кожен четвертий українець здобув вищу освіту, тоді як у 2001 р. таких було трохи менше 14%.

Частка осіб з неповною вищою освітою залишилась практично на тому ж рівні, тоді як суттєво збільшилась частка осіб з повною загальною середньою освітою. Бачимо, що поряд із збільшенням чисельності осіб з вищою освітою відбувається зростання чисельності осіб без початкової освіти.

Ще одним показником, який об'єктивно характеризує зрушення в освітній сфері, є показник середньої тривалості

навчання. В Україні простежується відносно стабільна тенденція до зростання цього показника (рис. 2). У 2012 р. цей показник становив 11,3 року, що майже на 65% вище, ніж у 1980 р. Позитивно, що за цим показником наша країна випереджає практично всі країни Європи та Центральної Азії [6].

Проте в контексті дослідження соціально-економічної структури населення важливо розглянути його за типом поселення. Так, середня тривалість навчання міського населення майже на 20% є вищою, ніж у сільського [2]. Особливо гострими є відмінності за показниками здобуття вищої освіти – у сільській місцевості частка осіб з вищою освітою практично вдвічі нижча, ніж у містах. Цей факт є надзвичайно важливим, адже наслідки відмінностей в освітньому рівні трансформуються у професійно-кваліфікаційну нерівність, виявом чого є суттєві диспропорції у зайнятості населення.

Незважаючи на те, що освітній рівень прямо не визначає становища особи в сучасному соціумі, існує чітка залежність між рівнем освіти та рівнем матеріального добробуту населення. Вплив освітньої стратифікації на соціально-економічну структуру населення ілюструють по-

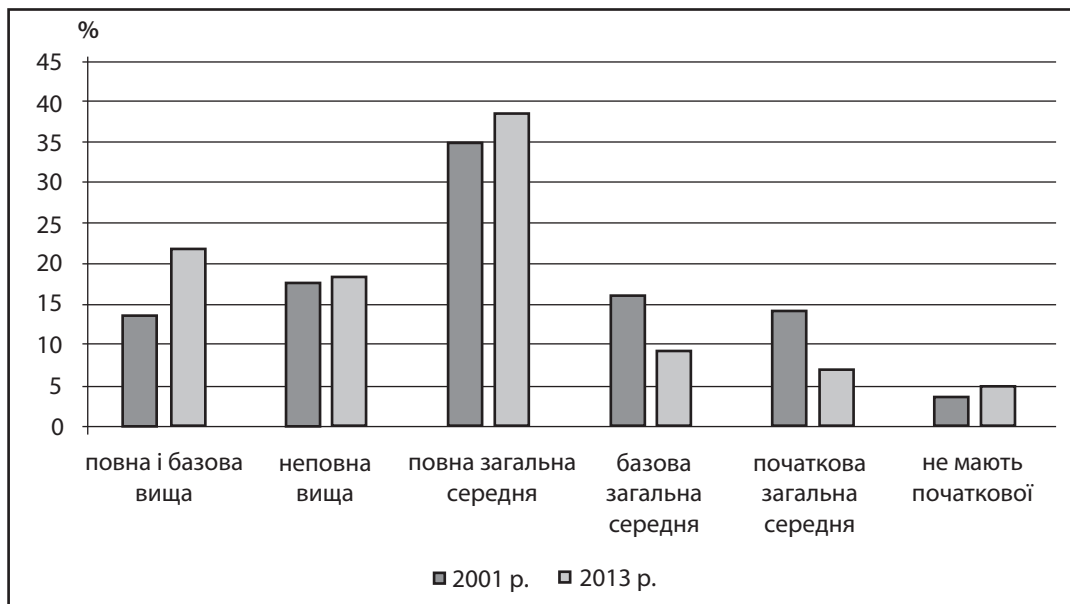

Рис. 1. Динаміка розподілу населення за рівнем освіти у 2001 р. [7], 2013 р. [9] рр.

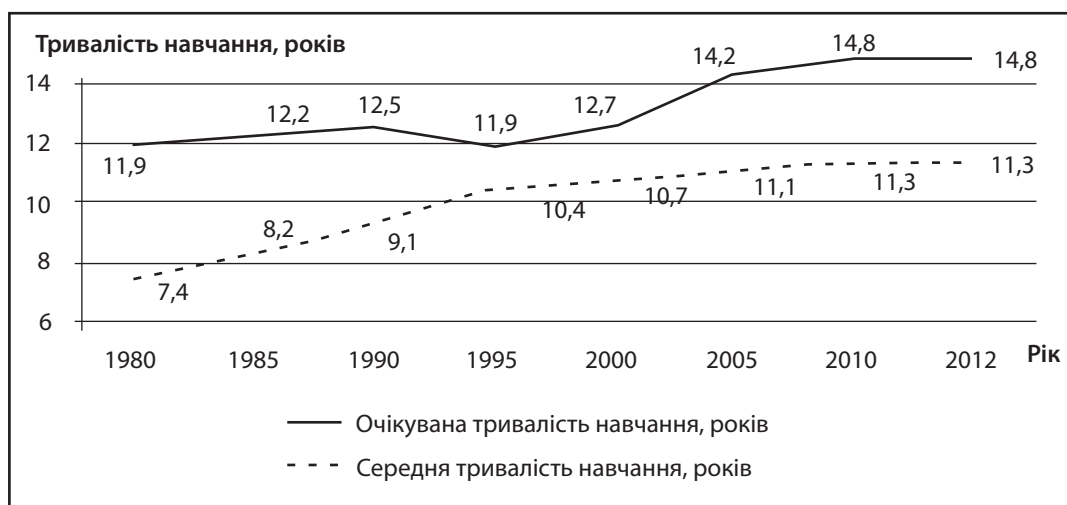

Рис. 2. Динаміка показників тривалості навчання населення України 1980 – 2012 рр. [6]

казники освіти населення різних дохідних груп (табл. 1). Так, у 2012 р. майже половина населення з високим рівнем доходу мала вищу освіту, а частки осіб з неповною вищою та повною загальною середньою освітою склали майже по 25%. Причому протягом аналізованого періоду освітня структура високодохідної групи суттєво трансформувалась: майже на 10% збільшилась частка осіб з вищою освітою, і значно зменшилась частка осіб з базовою середньою освітою (5%).

є й досі актуальною. Варто зазначити, що в умовах посилення соціально-економічної нерівності збільшується розрив у показниках здоров'я різних соціальних груп.

Показники стану здоров'я, як і показники освіти населення, можна опосередковано використовувати для визначення змін, що відбуваються в соціально-економічній структурі населення та виявлення вектора її трансформації.

Таблиця 1

Динаміка показників освіти населення різних дохідних груп в Україні в 2002 та 2012 рр.

Освітній рівень	Дохідні групи									
	Злиденні		Бідні		Протосередні		Середньо-дохідні		Високодохідні	
	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012
Вища	5,5	11,6	9,6	16,4	15,6	23	26,3	33,6	36,3	44,9
Неповна вища	16,9	14,1	19,3	19,1	24,1	21,6	28,2	24,1	26,8	26
Повна загальна середня	45,1	54,3	38,6	47,5	32,8	41,8	28,3	33,5	24,9	23,6
Базова загальна середня	18,4	13,7	18,5	11,7	14,5	9,1	10,4	5,5	7,4	2,5
Інше	14,1	6,3	14	5,3	13	4,5	6,8	3,3	4,6	3
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Особливе занепокоєння викликає структура населення з вищою освітою за рівнем доходів (рис. 3). Позитивним є те, що у період з 2002 по 2012 рр. серед осіб з вищою освітою суттєво зросла частка осіб з високим і середнім рівнем доходів – із 36,3% до 44,9% та із 26,3% до 36,3% відповідно. Поряд з цим впродовж аналізованого періоду майже вдвічі збільшилась частка злидених і бідних осіб. Як свідчать дані, у 2012 р. майже третина населення з вищою освітою за критерієм матеріального добробуту належала до найменш забезпечених верств, що свідчить про деструктивні зміни в соціально-економічній структурі населення.

Здоров'я як вимір соціально-економічної структури населення. Не викликає сумніву, що існує диференціація показників здоров'я та смертності населення різних соціальних груп, що зумовлено різними умовами життєдіяльності та трудової активності, освітньо-професійними та статусними характеристиками. Незважаючи на те, що у розвинутих країнах вдалося суттєво знизити показники смертності населення, проблема соціально детермінованої смертності

Проблема дослідження взаємозв'язку показників здоров'я населення та його інших соціально-економічних характеристик ускладнюється браком відповідних статистичних даних. Показник середньої очікуваної тривалості життя більш-менш об'єктивно відображає ситуацію зі станом здоров'я населення (рис. 4). Проте, динаміка цього показника є доволі невтішною: незважаючи на поступове його підвищення, починаючи з 1995 р., у 2012 р. навіть не вдалося досягнути показників 1980 р. Причому Україна за показником середньої очікуваної тривалості життя при народженні суттєво відстає від країн Європи (71,5 року) та інших країн з високими показниками Індексу людського розвитку (73,4 року).

Грунтовну оцінку соціально-економічної диференціації здоров'я та смертності населення здійснено Н. Левчуком. Дослідником встановлено, що в Україні найвищі шанси мати «гарне здоров'я» мають респонденти з вищою освітою. Зокрема у чоловіків наявність повної вищої освіти підвищує шанси мати добре здоров'я в 1,8 разу порівняно з тими, хто має неповну середню освіту. Поганий стан здоров'я частіше відзначають ті, хто не має повної середньої освіти, та ті, хто має професійно-технічну освіту. У жінок із повною вищою освітою шанси мати гарне здоров'я удвічі вищі, ніж у тих, хто не має повної середньої освіти [5, с. 354].

Доходний вимір соціально-економічної структури населення. У сучасній Україні простежується та сама закономірність, яка характерна для капіталістичних суспільств, коли рівень особистого доходу та рівень середньодушового доходу, як показники рівня життя, тісно корелюють майже з усіма складовими інтегрального індексу соціального стажу людини. В уявленнях наших співвітчизників «ієрархічна драбина» сучасного соціуму побудована за принципом економічної сили, проявом

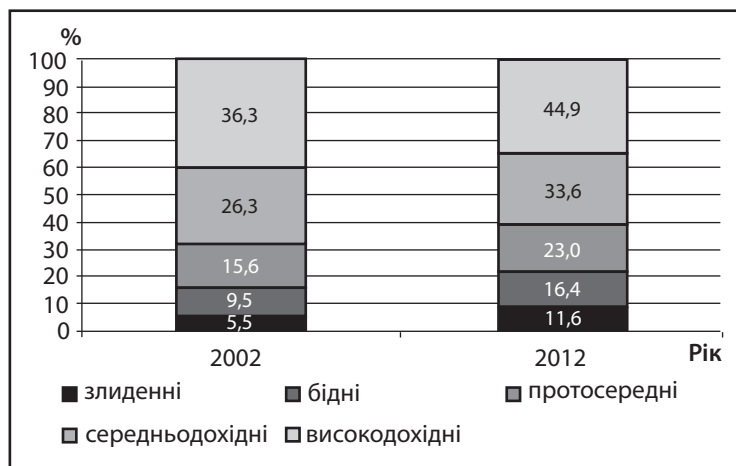

Рис. 3. Динаміка структури населення з вищою освітою різних дохідних груп в Україні в 2002 та 2012 рр.

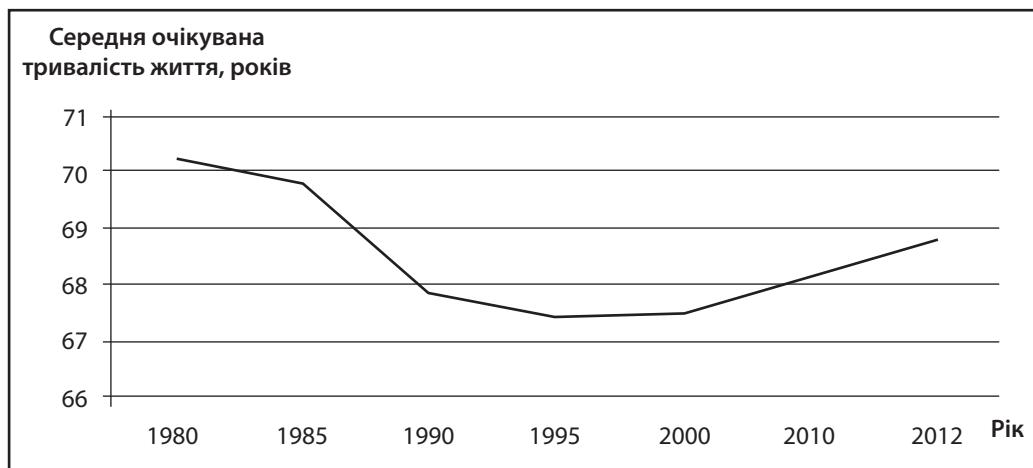

Рис. 4. Динаміка середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні у 1980 – 2012 рр. [2]

якої є рівень добробуту, а гарантом – стабільний, високий дохід. Водночас досить поширеною є ситуація «статусної неузгодженості», коли рівень доходів не відповідає рівню освіти та кваліфікації, тим самим створюючи підстави для невдоволення та зростання соціальної напруженості.

Важливою проблемою об'єктивного оцінювання рівня матеріального добробуту населення є наявність незареєстрованих доходів, причому у значних масштабах. Незареєстровані доходи не тільки знижують податкові надходження, а й руйнують систему соціального захисту, зводячи до мінімуму ефект від адресної допомоги бідному населенню. Крім того, наявність незареєстрованих доходів порушує принцип соціальної справедливості при розподілі адресних трансфертів [8, с. 225].

Аналізуючи динаміку нерівності, спираючись на коефіцієнт Джині, можна побачити, що протягом 1990-х років рівень диференціації доходів на душу населення збільшився більш, ніж удвічі, потім протягом 2000-х років стабілізувався на рівні 28 та навіть знизився до 26 – 25 у 2009 – 2012 рр. (рис. 5).

Близько половини коштів домогосподарства отримують як заробітну плату, майже третину – як пенсії, стипендії та інші грошові виплати (рис. 6). Можемо стверджувати, що в суспільстві існує серйозна залежність від державних трансфертів і соціальних виплат. Вагомою складовою ресурсів домогосподарств є грошова допомога від родичів, тоді як частка решти складових порівняно незначна.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати аналізу освітнього виміру сучасної соціально-економічної структури, стверджуємо, що здобута освіта має прямий вплив на рівень життя населення України і виступає важливим фактором, який визначає імовірність потрапляння особи у заможні, більш забезпечені дохідні групи. Загальне підвищення освітнього рівня населення засвідчує упевнений поступ нашої країни до постіндустріального суспільства.

Рівень здоров'я та смертності населення детерміновано різними умовами трудової активності та життєдіяльності, освітнім рівнем та професійно-статусними характеристиками. В умовах високого ступеня нерівності життя населення спостерігається тенденція збільшення розриву показників рівня здоров'я серед різних груп населення.

В Україні на даний момент існує потреба у вирішенні проблеми незареєстрованих доходів, які негативно впливають на систему соціального захисту населення та знижують податкові надходження до бюджету. Сьогодні дохід став не тільки формальною ознакою матеріальних можливостей індивіда, значно обмежених раніше чинними соціальними нормами, а й найважливішим соціально-статусним фактором місця людини в соціальній ієрархії, одним із головних чинників соціально-економічної стратифікації.

Отож, як показав проведений аналіз, на даний момент усі три ключові критерії й чинники людського розвитку – освіта, здоров'я і матеріальний добробут – в Україні

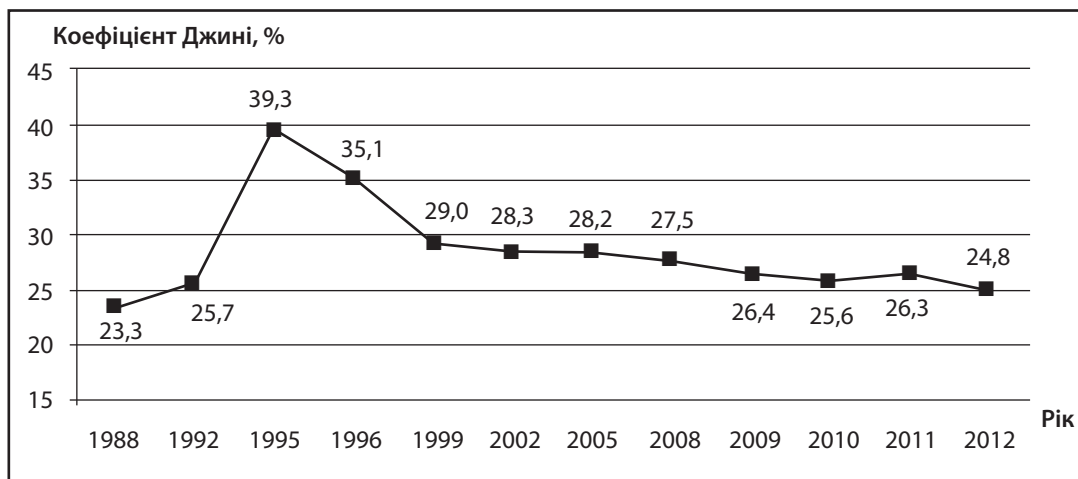

Рис. 5. Динаміка коефіцієнта Джині (децильного, %) в Україні в 1988 – 2012 рр. [3]

Рис. 6. Структура сукупних ресурсів домогосподарств України у 2012 р.

набувають вагомості в процесах соціальної диференціації й надалі будуть виступати визначальними факторами формування соціально-економічної структури населення. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Гришнова О. А.** Людський розвиток в системі пріоритетів регіональної соціально-економічної політики / О. А. Гришнова // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. 4. – С. 23 – 29.
- За даними Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- За даними Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>
- Курило І. О.** Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації : монографія / І. О. Курило. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2006. – 472 с.
- Левчук Н. М.** Асоціальні явища в Україні в демографічному вимірі / Н. М. Левчук ; відповід. ред. В. С. Стещенко. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2011. – 492 с. – С. 354.
- Пояснювальна записка щодо складових індексів ДЛР за 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/images/stories/HDR2013/UKR_Ukraine_HDR2013.pdf
- Розподіл населення за рівнем освіти за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp
- Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / Кер. авт. кол. Е. М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
- Статистичний збірник «Обстеження умов життя домогосподарств України» // Витрати і ресурси домогосподарств України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm/%22
- Dunkan O. D.** Socioeconomic Index for all Occupations / O. D. Dunkan // Occupations and Social Status – 1961. – № 4. – P. 109 – 138.
- Featherman D.** A Refined Model of Occupational Mobility / Featherman David and Robert M. Hauser // Social stratification: class, race, and gender in sociological perspective / ed. by David B. Grusky, Manwai C. Ku and Szonja Szelényi. Boulder, Colo. : Westview Press, 2008. – P. 426 – 436.

12. Spaeth Joe L. Vertical Differentiation among Occupations / Spaeth Joe L. // American Sociological Review. – 1979. – Vol. 44, № 5 (October). – P. 746 – 762.

REFERENCES

- Dunkan, O. D. "Socioeconomic Index for all Occupations". *Occupations and Social Status*, no. 4 (1961): 109-138.
- Featherman, D., and Hauser, R. M. "A Refined Model of Occupational Mobility". In *Social stratification: class, race, and gender in sociological perspective*, 426-436. Boulder, Colo. : Westview Press, 2008.
- Grishnova, O. A. "Liudskiy rozvytok v systemi priorytetiv regionalnoi sotsialno-ekonomichnoi polityky" [Human development in the system of priorities of regional socio-economic policy]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ekonomika*, no. 4 (2007): 23-29.
- Kurylo, I. O. *Sotsialno-ekonomichna struktura naselennia: evoliutsiia, suchasnist, transformatsii* [Socio-economic structure of the population: evolution, modernity and transformation]. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2006.
- Levchuk, N. M. *Asotsialni iavyscha v Ukraini v demohrafichnomu vymiri* [Asocial phenomena in Ukraine in demographic terms]. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2011.
- "Obstezhennia umov zhyttia domohospodarstv Ukrainy" [HBS Ukraine]. http://ukrstat.org/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm/%22
- "Poiasnivualna zapyska shchodo skladovykh indeksiv DLR za 2013 r." [Explanatory note on index components DLR for 2013]. http://www.undp.org.ua/images/stories/HDR2013/UKR_Ukraine_HDR2013.pdf
- "Rozpodil naselennia za rivnem osvity za danymy Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001 r." [Population by level of education according to Census 2001]. http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp
- Stalyi liudskiy rozvytok: zabezpechennia spravlyvosti* [Sustainable human development: ensuring justice]. Uman: Vizavi, 2012.
- Spaeth, J. L. "Vertical Differentiation among Occupations". *American Sociological Review*, vol. 44, no. 5 (1979): 746-762.
- "Za danymy Derzhavnoho komitetu statystyky" [According to the State Statistics Committee]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- "Za danymy Svitovoho banku" [According to the World Bank]. <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>
- Науковий керівник – Гришнова О. А.**, д-р екон. наук, проф. кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України